

**ფშავ-ხევსურთა მორალურ-ზნეობრივი მოვალეობები
როგორც თემის სოციალური პასუხისმგებლობა**

**The Moral-Ethical Duties of the Pshavs and Khevsurs
as Social Responsibility of the Community**

მზია ხოსიტაშვილი

საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი
საქართველო, თბილისი

Mzia Khositashvili

Georgian Technical University
Georgia, Tbilisi

აბსტრაქტი

მსოფლიოს ნებისმიერ კულტურაში მთიანი რეგიონის მოსახლეობას ცხოვრება მკაცრი პირობებისა და შეზღუდული ბუნებრივი რესურსების პირობებში უხდება. აქ ურთიერთდახმარება არა ქველმოქმედება, არამედ ფიზიკური გადარჩენის, სარგებელთან ნაკლებად დაკავშირებული, ადამიანის ზნეობრივი ვალდებულებებით ნაკარნახევი აქტია. სწორედ სოციალური პასუხისმგებლობის ამ კონტექსტიდან გამომდინარე ჩავთვალეთ მნიშვნელოვანად, გამოგვეკვლია ის წინაპირობები, ადამიანის მორალურ-ზნეობრივი ვალდებულებები, რაც შემდგომ საფუძვლად დაედო მეცენატობას, ქველმოქმედებას, სპონსორობას – ეთიკის პრონციპებზე დამყარებულ, თანამედროვე ბიზნეს საქმიანობაში დამკვიდრებულ, კეთილი ნების გამომხატველ ღონისძიებებს.

ნაშრომში განვიხილავთ ფშავ-ხევსურთა თემს, როგორც სოციალურად შეკავშირებულ ადამიანთა ჯგუფს, სოფლის მოსახლეობას, რომლისთვისაც ერთმანეთის მიმართ პასუხისმგებლობა მორალურ-ზნეობრივი ვალდებულებებით არის ნაკარნახევი და წარმოადგენს თემის სასიცოცხლო ფუნქციას. ფშავ-ხევსურთა ყოფაში დამკვიდრებული წეს-ჩვეულებები სოციალური პასუხისმგებლობის კონტექსტშია წარმოდგენილი და მოიცავს ყველა მოთხოვნას, იქნება ეს სიღარიბის დაძლევისკენ მიმართული ღონისძიებები, შრომითი და ადამიანის უფლებები, წახალისებისა და ჯილდოს ფორმები, ურთიერთთანადგომა ცხოვრების მნიშვნელოვან ეტაპებზე ჭირსა და ლხინში და ა.შ.

ქართველ მეცნიერთა – გ. თედორაძის, რ. თოფჩიშვილის, ა. ოჩიაურის, მ. კეკელიას, ს. მაკალათიას, დ. გოგოჭურის, ბ. გძელიძის, დ. გიორგაძის და გ. ჩიტაიას, მ. მაკალათიას გ. არაბულის კვლევებზე დაყრდნობით, ექსპედიციების დროს მოპოვებული ეთნოგრაფიული ჩანაწერების საფუძველსა და სხვა მასალების შესწავლით განვიხილავთ ფშავ-ხევსურთა თემში დამკვიდრებული სიღარიბის დაძლევისკენ მიმართულ ურთიერთდახმარების ფორმებს: ხევსურულ „ონჩხარს“, თითქმის მსგავს ფშავურ „ოჩხარს“; მიწაზე მუშაობის უფლების გადაცემას ხიზნებისთვის; სტუმარ-მასპინძლობის ადათ-წესებს; მრავალჯერად შრომით საქმიანობასთან დაკავშირებულ დახმარების ფორმებს. მოყვანილია მორალური თანადგომის მაგალითები როგორც თანასოფლელის გარდაცვალების, ასევე დაკრძალვის შემდგომ რიტუალებში მონაწილეობის შემთხვევებში; სოციალური ურთიერთობების განმტკიცებისკენ მიმართული „მეკოდეობა“, მიცვალებულთა ურთიერთდახმარების ტრადიცია მეზობელი თემისა თუ სოფლისათვის; აგრეთვე საქორწილო რიტუალისთვის საჭირო ხარჯებში თანამონაწილეობა. ადამიანის უფლებების კონტექსტში აღწერილია ხევსურთა შემწყნარებლობა მოწინააღმდეგის ან ტყვეს მიმართ, პატივისცემა განსხვავებული აღმსარებლობისადმი „კაცის კაცობის“ კანონებით. ეს თვალსაზრისი განმტკიცებულია არაქართული ეთნიკური წარმომავლობის მეზობლების გადამეტებულ ხოცვაზე სასჯელის დადების წესით. გარემოსდაცვით პასუხისმგებლობას რაც შეეხება, კარგი ყმის სახელს ასევე ვერავინ მოიხვეჭდა ნადირისა და ფრინველის აუცილებელ საჭიროებაზე მეტის დახოცვა-მოპოვებით.

სოციალური პასუხისმგებლობის პრინციპებით გათვალისწინებული შემწეობის გაცემის ნიმუშად მოყვანილია თემისა და ხატის მსახურთაგან დაწესებული ჯილდოები: საკარგემო, სალოცავი, პატივი, საგვარმეტო და სხვა. აღნიშნულია, რომ საკარგემო გვარს გმირის სიკვდილის შემდეგაც ეძლეოდა.

ავტორი ფშავ-ხევსურთა თემის სოციალური პასუხისმგებლობის ფორმების კვლევის საფუძველზე განამტკიცებს მოსაზრებას, რომ თანამედროვე მოგების მომტანი ორგანიზაციები გვევლინებიან ერთგვარ კორპორაციულ მოქალაქეებად, თავისი უფლებებითა და მოვალეობებით, და მათი საზოგადოების მიმართ სოციალური პასუხისმგებლობის ვალდებულება სათავეს იღებს საერთო ინტერესების მქონე ადამიანების ყოფაში დამკვიდრებული მორალურ-ზნეობრივი პრინციპებიდან და წინაპართა გამოცდილებიდან მდებარეობს ე.წ. ტბა.

საკვანძო სიტყვები: ფშავ-ხევსურთა თემი, მთის ხალხთა კულტურა. სოციალური პასუხისმგებლობა, ეთიკის პრინციპები, მორალურ-ზნეობრივი ვალდებულებები.

ABSTRACT

In any culture of the world, the population of a mountainous region is compelled to live under harsh conditions and with limited natural resources. Here, mutual assistance is not charity but an act dictated by the moral obligations of the human being — an act connected less with benefit than with physical survival. It is precisely from this context of social responsibility that we considered it important to investigate those preconditions, those moral-ethical obligations of the human being, which subsequently laid the foundation for patronage, charity, and sponsorship — activities grounded in ethical principles, established within contemporary business practice, and expressive of goodwill.

In this paper we examine the community of the Pshavs and Khevsurs as a socially bound group of people, a village population for whom responsibility toward one another is dictated by moral-ethical obligations and constitutes a vital function of the community. The customs established in the everyday life of the Pshavs and Khevsurs are presented within the context of social responsibility and encompass every requirement — whether measures directed toward overcoming poverty, labor and human rights, forms of encouragement and reward, or mutual support at significant stages of life, in both sorrow and celebration, and so on.

Drawing on the research of Georgian scholars G. Tedoradze, R. Topchishvili, A. Ochauri, M. Kekelia, S. Makalatia, D. Gogochuri, B. Gdzeldze, D. Giorgadze and G. Chitaia, M. Makalatia, and G. Arabuli, and on the basis of ethnographic records gathered during expeditions as well as other material, we examine the forms of mutual assistance directed toward overcoming poverty established within the community of the Pshavs and Khevsurs: the Khevsurian „onchkhari“, almost identical to the Pshavian „ochkhari“; the transfer of the right to work the land to khiznebi (dependent settlers/tenants); the customary rules of hospitality; and forms of assistance connected with recurring labor activities. Examples of moral support are given both in cases of a fellow villager's death and in cases of participation in the rituals following burial; also discussed are „mekodeoba“, aimed at strengthening social ties, the tradition of mutual assistance for the deceased extended to a neighboring community or village, and likewise shared participation in the expenses required for wedding ritual. Within the context of human rights, the tolerance shown by the Khevsurs toward an adversary or captive is described, as well as respect for differing confessions, governed by the laws of „man's humanity to man“ (katsis katsoba). This outlook is further confirmed by the practice of imposing punishment for the excessive slaughter of neighbors of non-Georgian ethnic origin. As for environmental responsibility, no one could earn the name of a good q'ma (valiant youth) either by killing or taking more game or fowl than was necessary.

As an example of assistance provided in accordance with the principles of social responsibility, the rewards established by the community and by the servants of the shrine (khati) are cited: sakargq'mo, salotsavi, p'ativi, sagvarmeto, and others. It is noted that sakargq'mo was granted to a clan even after the hero's death.

On the basis of this study of the forms of social responsibility within the community of the Pshavs and Khevsurs, the author reinforces the view that contemporary profit-making organizations emerge as a kind of corporate citizen, with their own rights and duties, and that their obligation of social responsibility toward

society has its origin in the moral-ethical principles established in the everyday life of people bound by common interests, and in the experience of their ancestors.

Keywords: the community of the Pshavs and Khevsurs, the culture of mountain peoples, social responsibility, ethical principles, moral-ethical obligations.

შესავალი

სოციალურ პასუხისმგებლობას თანამედროვე მიდგომებით სამართლიანად უკავშირებენ მომგების მომტან საქმიანობას და მას მსხვილი კორპორაციების შემადგენელ ნაწილად თვლიან. თუმცა ის დაინტერესებული ჯგუფების კეთილი ნების საფუძველზეა აგებული და ეთიკურ პრინციპებს ემყარება. სოციალური პასუხისმგებლობის კონცეფციას სხვადასხვა სარგებელთან ერთად მისი მორალური ღირებულებებიც აძლიერებს. „მოგებით დაინტერესებულ კომპანიებს საზოგადოების პასუხისმგებელ და ეთიკურ წევრად მოიაზრებენ, როგორც მოქალაქეს, თავისი უფლებებით, ვალდებულებებითა და პასუხისმგებლობით, შესაბამისი ტერმინიც არსებობს – კორპორაციული მოქალაქეობა“ (ხოფერია 2012: 10). თუ მოქალაქეობას უფრო ვიწრო გაგებით, ევროპის საბჭოს ტერმინით განვიხილავთ, მოქალაქე აღნიშნავს „საზოგადოებაში სხვა ადამიანებთან ერთად მცხოვრებ ადამიანს“. იმ ადგილობრივ, რეგიონულ და საერთაშორისო გარემოს, „ეროვნულ სახელმწიფოს“, რომელშიც ადამიანი ცხოვრობს, ჩვენი კვლევის კონტექსტში სიტყვა „თემი“ უკეთესად მიესადაგება.

პრობლემის არსი

სოციალურ პასუხისმგებლობას დღევანდელ სამყაროში მხოლოდ ბიზნესს უკავშირებენ, შესაბამისად, კორპორაციული სოციალური პასუხისმგებლობის სახელმძღვანელოებსა და კვლევებშიც ძირითადად მდიდარ მრეწველთა და ვაჭართა ქველმოქმედებისა და მეცენატობის მაგალითებია აღწერილი. ყურადღების მიღმაა დარჩენილი ხალხში, განსაკუთრებით მთიან რეგიონებში, განცალკევებულად და მკაცრ კლიმატურ პირობებში მცხოვრები ადამიანების ურთიერთთანადგომითა და მორალური პასუხისმგებლობით, გარკვეული ნორმებით შენარჩუნებული ყოფა, რაც, ჩვენი აზრით, საფუძველად უდევს იმ ეთიკის მოთხოვნებს, რომლებითაც დღეს ხელმძღვანელობენ მსხვილი კორპორაციები.

კვლევის მიზანი

ვთანხმდებით, რომ „ნებისმიერ საზოგადოებაში აუცილებელია ნორმებისადმი ინდივიდის მორჩილება და არსებობს ამგვარი მორჩილების უპიროვნო და პიროვნული ფორმა. უპიროვნო მორჩილება გარეგანია, იძულებითია. იგი ხდება დასჯის, ან მართო დარჩენის შიშით, ან ჩვევის საფუძველზე. ადამიანი ემორჩილება ნორმებს არა იმიტომ, რომ ეშინია, ან იმიტომ, რომ სხვებიც ემორჩილებიან“ (ხასაია 2016: 148). კვლევის მიზანს წარმოადგენს თემში მცხოვრებთა თანადგომისა და ურთიერთგატანის

შესწავლა და ამ საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი ორივე ფორმის, განსაკუთრებით პიროვნული მორჩილების სინთეზით მორალურ-ზნეობრივი მოვალეობების, როგორც სოციალური პასუხისმგებლობის წინაპირობის წარმოჩენა.

ნაშრომის მნიშვნელობა

ნაშრომში ფშავ-ხევსურთა თემში მცხოვრებთა ზნეობრივ-მორალური მოვალეობების წარმოჩენა დაეხმარება კორპორაციული სოციალური პასუხისმგებლობით დაინტერესებულ მკვლევრებსა და საზოგადოებას უკეთ გააანალიზოს სოციალური პასუხისმგებლობის წინაპირობები, ხელს შეუწყობს როგორც საქართველოს სხვა რეგიონების, ასევე უცხო ქვეყნების ურთიერთსოლიდარობის ფორმების შესწავლას.

აქტუალობა

გარდა იმისა, რომ კორპორაციული სოციალური პასუხისმგებლობის სახელმძღვანელოებში არ არის აღწერილი მთაში არსებული ურთიერთგატანის მოვალეობები, ნაშრომი საყურადღებოდ მიმაჩნია ტურიზმის განვითარების სტრატეგიის თვალსაზრისითაც. საქართველოს დემოგრაფიული მდგომარეობა, მიგრაციული პროცესები და ურბანური განვითარების სწრაფი ტემპები ხელს უწყობენ მთიანი რეგიონის მოსახლეობისგან დაცლას. მოსახლეობის შემცირება განსაკუთრებით საგრძნობია ხევსურეთში, სადაც ზოგან რამდენიმე მოსახლეა დარჩენილი. ტურიზმის სტრატეგიულ მიმართულებაში მნიშვნელოვანი აქცენტი კეთდება სამთო ტურიზმის განვითარებაზე, რომელიც მზარდი და შემოსავლიანია არა მხოლოდ საქართველოსთვის, არამედ მსოფლიო ტურიზმისთვისაც. თუმცის, ფშავ-ხევსურეთის ლანშაფტები აღფრთოვანებას იწვევს ყველა ქვეყნის ტურისტში. ბუნებრივია, დაცლილ სოფლებში ვერც ტურიზმი განვითარდება და ვერც სხვა დარგები. ის გარემოება, რომ მე-20 საუკუნის დასაწყისში მთიან რეგიონებში მოსახლეობას ბევრად რთულ პირობებში უხდებოდა ცხოვრება, აქტუალურს ხდის ნაშრომს იმ ადამიანებისთვის, ვინც მთას უბრუნდება ან აპირებს დაბრუნებას. მათთვის მნიშვნელოვანია წინაპრების მიერ გამოყენებული ურთიერთდახმარების ფორმების შეხსენება. ნაშრომში მოყვანილი ფაქტები და ეთნოგრაფთა კვლევები გაამდიდრებს ტურისტული მომსახურების გამწევი სპეციალისტების ისტორიულ-კულტურულ დონეს, უფრო საინტერესოს გახდის ტურისტებისთვის მთაში მოგზაურობას.

აღვნიშნავ, რომ სტატიაში გამოყენებულია თითქმის ყველა იმ მეცნიერის შრომა, რომლებიც XX საუკუნის დასაწყისიდან დღემდე იკვლევდნენ, წლების განმავლობაში ცხოვრობდნენ მთაში, ექსპედიციებს აწყობდნენ და იწერდნენ მოსახლეობის მოგონებებს. ესენია: გ. თედორაძე, ა. ოჩიაური, ს. მაკალათია, დ. გოგოჭური, რ. თოფჩიშვილი, დ. გიორგაძე, გ. ჩიტაია. გ. არაბული და სხვ.

მსჯელობა

სოციალური პასუხისმგებლობის თვალსაზრისით თემს განიხილავენ როგორც სოციალურად შეკავშირებულ ადამიანთა ჯგუფს, სოფლის ან რეგიონის მოსახლეობას. ჩვენი ინტერესის ობიექტი – ფშავ-ხევსურეთი

შეიძლება განვიხილოთ როგორც სისხლით მონათესავე საგვარეულო თემი და ამჟამად აღიარებული დეფინიციით – ტერიტორიული/სამეზობლო თემი (თოფჩიშვილი 2006: 110).

ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ სოციალური პასუხისმგებლობა ეთიკის პრინციპებსა და მორალურ ღირებულებებს ეფუძნება და სად, თუ არა მკაცრი კლიმატის პირობებში, შეიძლება ჩამოყალიბებულიყო. თემის წევრების ურთიერთდახმარება მისი, როგორც მთლიანი ორგანიზმის გადარჩენას ემსახურებოდა და ყველა კულტურაში არსებობდა. თუ ზემოთ მოყვანილ ტერმინებს მოვუხმობთ, ცხადი ხდება, რომ ეს დახმარება ნაკლებად უკავშირდებოდა სარგებელს, იგი ადამიანის ზნეობრივი ვალდებულებებით იყო ნაკარნახევი. ბუნებრივია, მისი გამოვლენაც უფრო მარტივი იქნებოდა საზოგადოების საერთო ინტერესებით მჭიდროდ შეკავშირებულ გაერთიანებებსა თუ ჯგუფებში, თემებში.

საქართველოს მთის მოსახლეობას ცხოვრება მკაცრი კლიმატისა და შეზღუდული რესურსების ფონზე უხდებოდა, რაც სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანს ხდიდა ერთმანეთის თანადგომას. თემში ცხოვრების წესი ეკლესიასთან (ჯვართან, ხატთან) კავშირით იყო გამტკიცებული. როგორც წესი, ადამიანები ერთიანდებიან იქ, სადაც მარტოკაცი უძლურია, იქნება ეს სეზონური საქმიანობა – სახნავ-სათესი სამუშაოები და მოსავლის აღება, ჭირისა და ლხინის სარიტუალო წესებსა თუ ავადმყოფებისა და გაჭირვებულების დახმარებაში მონაწილეობა, როგორც მატერიალურად, ასევე მორალურად.

გიორგი თედორაძე თავის ეთნოგრაფიულ ნარკვევებში ღარიბი ადამიანის დახმარებას, ხევსურულ „ონჩხარს“ აღწერს. მეზობლის შემთხვევითი გაჭირვების დროს სოფელმა უნდა იცოდეს თავისი წმინდა მოვალეობა, რომელიც არა მხოლოდ თავის სოფელზე, არამედ მთელ თემზეც შეიძლება გავრცელდეს. განსაცდელში ჩავარდნილის შესახებ სოფელი ახლო მეზობლის საშუალებით იგებდა. საინტერესოა, რომ „ონჩხარს“ თვითონ გაჭირვებული გლეხი აწყობდა, გამოხდიდა არაყს ან ლუდს, სოფელში გაუგზავნიდა ოჯახის ახლობლებს და მათი საშუალებით აცნობებდა თავისი გასაჭირის შესახებ, რაც ძირითადად გამოიხატებოდა ოჯახისთვის საარსებო პურისა და საქონლის გამოსაკვები თივის სიმცირით. გაჭირვებულ ოჯახში მისული ხევსურები დაადგენდნენ, რა სახის დახმარება ესაჭიროებოდა ოჯახს და ყველა მონაწილეობდა საკუთარი ქონებისა და შესაძლებლობის მიხედვით. „ყოველი ხევსური მოვალედ სთვლის არა თუ მარტო თავის თავს, არამედ ის აგრეთვე აიძულებს იმ უთანაგრძნობო, ბუნებრივად მიუკარებელ ხევსურსაც, რომელიც თავისივე წრის კეთილ საქმეებს გაურბის. ასეთი ჩვეულება შენახულია ფშავშიაც, ოღონდ იქ ეწოდება „ონჩარი“ (თედორაძე 1930: 42). ფშავში „ონჩარი“ ეწყობოდა მეცხვარის გაღატაკების შემთხვევაში (თოფჩიშვილი 2017: 85).

მრავალჯერად, შრომით საქმიანობასთან დაკავშირებულ დახმარების ფორმას მიეკუთვნება თიბვის დაწყებასთან დაკავშირებული რიტუალი, ე. წ. სამთიბლო, არხოტში თიბისთავს უწოდებდნენ, პირაქეთა ხევსურეთში კი – ნამუშევლის სამხვეწროს. ხევსურეთში მიღებული იყო თიბვის დაწყება ივლისის მეორე ნახევარში სამშაბათს, რადგან სამთიბლო იარაღის

მომზადება მამაკაცების მიერ მხოლოდ ლხინის დამთავრების შემდეგ შეიძლებოდა, იკრიბებოდნენ შაბათს ან კვირას, „ახალი გარდაცვლილის ოჯახი აწყობდა სულის მოსახსენიებელ სუფრას. მიცვალებულის სულის მოხსენიების შემდეგ, მოსახლეობა იწყებს თიბვას, ხშირად გვხვდება მთიბლურ სიმღერებში (გოგოჭური 1994: 233). თინათინ ოჩიაური „თიბის შამშაბათის“ წეს-ჩვეულებას უკავშირებდა მიცვალებულის გახსენებას, პატივისცემას და, ამდენად, მისი კეთილგანწყობილების მოპოვებას იმ საქმიანობაში, რომლის დაწყებასაც აპირებდნენ.

საქართველოში გავრცელებული ურთიერთდახმარების შრომის ერთ-ერთი ფორმა ნადი, ანუ მუშის შეყრა. ფშავში ხატის მამულების დამუშავების დროს გვხვდება. როგორც სერგი მაკალათია აღნიშნავს, მკაში იციან „სანაცვლოდ შველა“, ქირით აყვანა და აგრეთვე მუშის შეყრა (ნადი). ნადს წინ უძღვის მესვეური და, როცა მკას მორჩებიან, მესვეური ასე დაილოცება: „მიუხვი-მოუხვი, არისა ბარისა, მთისა ბარისა, ხანზე მომკილო, ხანზედამც გაილეწები, გოდრად ჩადი, ძველად გადი, მოხმარდი პატრონსა: ვაჟების ქორწილში, ქალების დათხოვებაში, ბებრების დამარხვაში. ნუ გამოუღე თონეში კუტებს და საპურეში. პურსაო“ (მაკალათია 1985: 43).

აზიის ბევრი ხალხისთვისაც ორგანულია შრომით საქმიანობაში დახმარება (ხაშარი – ქუდზე კაცი). თუ საჭირო იყო სახლის, არხის ან ხიდის მშენებლობა, მთელი სოფელი გამოდიოდა. შრომა საერთო შენატანი იყო საერთო ყულაბაში. დღეს სხვას აუშენებდნენ, ხვალ – შენ. ადამიანი, რომელიც თავს არიდებდა ხაშარს, გარიყული, მოკვეთილი ხდებოდა, რაც, ბუნებრივია, დიდი მორალური წნეხი იყო.

იტალიელ მთიელთა სოციალურ პასუხისმგებლობას უფრო პრაგმატული ხასიათი ჰქონია, „თუ ჩემი მეზობელი წარმატებულია, მაშინ მეც უსაფრთხოდ, დაცული ვარ“.

ხევსურეთში გაჭირვებულების დახმარება მიწის გადაცემის სახითაც ხდებოდა. მორალური პასუხისმგებლობის გამოხატულებად შეიძლება ჩაითვალოს ხატის მამულის კერძო პირისთვის, გაჭირვებულისთვის გადაცემის შემთხვევები, ე.წ. ხატის ამანათები. ამ შემთხვევაში საქმე ეხებოდა კაციმკვლელებს, რომლებსაც აღარ დაედგომებოდათ თავის სოფელში და მოკლულის ნათესავებისგან თავის დასაღწევად სახლდებოდნენ სხვა თემში (თედორაძე 1939: 28-29). სახატე მამულებიც და მოსავალიც თავისთავად საერთო იყო. მიუხედავად იმისა, რომ ერთი თემიდან მეორე თემში გადასვლა თემის მიერ აკრძალული იყო, თემში შემოხიზნული უცხო პირის მიღება შეიძლებოდა, თუ ხიზანი „გაფიცვის ადათს“ შეასრულებდა. ამისათვის ხიზანს ხატში საკლავი უნდა მიეყვანა, სადაც მას ხევისბერი აფიცებდა ხატისა და თემის ერთგულებაზე. ფიცის მიღების შემდეგ ის ხატის ყმად და თემის სწორუფლებიან წევრად ითვლებოდა (მაკალათია 1985: 76).

მართალია, ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ეკლესიის შეუვალობის პრინციპთანაც, რაც თავშესაფრის მიცემის უფლებას გულისხმობს, მაგრამ, სოციალური პასუხისმგებლობის თვალსაზრისით, იგი დევნილი პირის თავშესაფრის, საცხოვრებლის უფლებებსაც ეხება. ცნობილია, რომ „ეკლესია-მონასტრებში დამნაშავეს ხელყოფა იკრძალება. ქართულ

ტრადიციულ ყოფაში ეკლესიის პარალელურად, ასეთივე უფლება თავშესაფრის მოპოვებისა, დევნილს შეეძლო მოეძიებინა ამა თუ იმ თემსა ან ოჯახში” (კეკელია 1981: 92). ამავე დროს, შემოხიზნულის მიღება ტრადიციულ ქართულ სტუმართმოყვარეობასაც გულისხმობს და ორივე შემთხვევაში მას მფარველებად თემი ან მასპინძელი ოჯახი მოეწოდებოდა, რადგან, ტრადიციულ ქართველთა მსოფლალქმით, „სტუმარი ღვთისაა და მენტალობის ეს მახასიათებელი, ცხადია, ასახულია ჩვეულებით სამართალში (თოფჩიშვილი 2010: 332-333).

კავკასიის ხალხთა ზოგიერთი მკვლევარი მიიჩნევს, რომ სტუმართმოყვარეობა აქ სიცოცხლის დაზღვევის სისტემას წარმოადგენდა. თუ მგზავრს სახლში არ შემოუშვებ, ის მოკვდება, რადგან მთაში ამინდი უცებ იცვლება. დაუწერელი კანონი იყო: დღეს შენ შემოუშვებ უცხო სახლში და უმასპინძლებ, ხვალ ის გადაგარჩენს. იგივე ეხებოდა მოსისხლე მტრების მასპინძლობასაც. შემოხიზნული სტუმარი მანამდე იყო უსაფრთხო, სანამ მასპინძლის ჭერქვეშ იმყოფებოდა, მისი დატოვებისთანავე ის სისხლის აღების მსხვერპლი ხდებოდა (Анчабадзе 1985: 7). ვაჟა ფშაველას „სტუმარ-მასპინძელი“ სწორედ ამ ადათ-წესებზეა აგებული.

აქვე სტუმარ-მასპინძლობასთან დაკავშირებით აღვნიშნავ, რომ ონჩხრის მიმტან სტუმარსაც თავისი წესით ხვდებოდნენ. მიუხედავად იმისა, რომ სტუმარს ერიდებოდა თავისი გასაჭირის გამხელა, მაინც გაამხელდა ხოლმე, „...თქმაიც მიჭირს და უთქმელობაც... რაითაც ვინ დაგვეხმარების, შენაც, სხვებსაც, ღმერთ მაინც გადაგიხდისთ სამაგიეროს“. მასპინძელი ონჩხრის მომტანს ანუგეშებდა: „ეს ონჩხარ საკვირველ არა ას, არც სასირცხილო... არც შენ ხარ ამის მერჯული; ეს ჭკვიანი ხალხის მოგონილი, რო ხალხს ერთუცს დაეხმაროს...“ შემდეგ სტუმრის საოჩხრედ მოტანილი არყით გაუმასპინძლდებოდა ოჯახის წევრებს, გაიხსენებდნენ მიცვალებულებს, დიასახლისი ვახშმად მიიპატიჟებდა და ამის შემდეგ მასპინძელი თემში მცხოვრებთ შეატყობინებდა სტუმრის გაჭირვების შესახებ: „სხვებსაც უთხრათ ჩვენებს სოფლელებს, რო ნუ შავირცხვნით. თემ გაიგებს, რო აქ მეონჩხრე მაგვივიდა, კარგად ვერ გავისტუმრეთ“ (ოჩიაური 1980: 247-248).

სტუმარმასპინძლობის წესი საამანათოდ მოსულსაც ეხებოდა. როდესაც ხევსური საამანათოდ რომელიმე სოფელს შეარჩევდა, ის თავდაპირველად ესტუმრებოდა სოფელში გამორჩეულ კაცს თემში დარჩენის ნებართვის სათხოვნელად. მასპინძელი შეკრებდა სოფელს, გააცნობდა მის სურვილს და დარჩენის ნებართვას სთხოვდა მათ. ამანათის მიღებაზე იშვიათად ამბობდნენ უარს. თანხმობის შემდეგ ამანათი საკლავს სწირავდა ჯვარს. სოფელი მის მფარველად უკვე დამწყალობების (ხატის წყალობის გამოთხოვა) შემდეგ ითვლებოდა. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მას საჯვარო მამულიდან მიწაც ერგებოდა სოფელში ცხოვრების ვადასაც თვითონ განსაზღვრავდა (ოჩიაური 1980: 247-248).

თუმ-ფშავ-ხევსურეთში არსებულ სულის მოსახსენებლ დღეებში, მაგალითად, წყალკურთხევის დროს ძველი და ახალი მიცვალებულის

პატრონები სასაფლაოზე მივიდოდნენ, ახალი სულის პატრონი ეპატიჟებოდა იქ მყოფ ადამიანებს. აღსანიშნავია, რომ ამ დღეს საკლავი საერთო სასოფლო ხარჯს წარმოადგენდა (მაკალათია 1985: 61).

პირველად სათიბში გასვლის დღესაც – „თიბის შამშაბათს“ ხევსურეთში ახალი მიცვალებულის პატრონი მის სახელზე გაწყობილ ტაბლაზე მთელ სოფელს ეპატიჟებოდა. თემიდან მოსულ ქალებს სუფრისთვის თითო ბოთლი არაყი მოჰქონდათ. ტირილის შემდეგ კი ქალებსა და კაცებს ცალ-ცალკე ტაბლებს დაუდგამდნენ (მაკალათია... 1940: 47).

ხშირად მიცვალებულთა მოსახსენებელი დღეებისთვის განკუთვნილი ლუდი იხარშებოდა იმ მოსავლისაგან, რომელსაც ჯვარს შეწირული უპატრონო მკვდრის მამულებიდან მთელი სოფელი ამუშავებდა. (გიორგაძე დალი... 1987: 64). გარდა იმისა, რომ ნათესავ-მეზობლები ერთმანეთს ეხმარებოდნენ საფქვავის დაფქვით, დასაფლავების დღესაც სოფლის ყოველი ოჯახიდან ქალებს მოჰქონდათ სამი კვერი, ნაჭერი ყველი და არაყი. მოჰქონდათ ასევე ლუდი, ქადები, საკლავი.

საინტერესოა მიცვალებულის კულტთან დაკავშირებული მემშაბათეობა. მეშვიდე თაობამდე ყველა ნათესავი მემშაბათედ ითვლებოდა და მათ მორიგეობით ევალეზებოდათ ჭირისუფალთან არყის, ლუდის, სანთლის და ა. შ. მიტანა. თუ რომელიმე „რიგში არ შემოვიდოდა ჭირისუფალთან და არაყს ან ლუდს არ მიუტანდა, ეს სირცხვილად ითვლებოდა და ამ ნიადაგზე შეიძლება მათ შორის ნათესაობა მოსპობილიყო“ (ხიზანიშვილი 1940: 82).

მატერიალური ურთიერთდახმარების ამ ჩვეულებებში ჩანს თემის წევრთა ის მოვალეობები, რომლებიც შეესაბამება სისხლით ნათესაური სოციალურ-ეკონომიკური წეს-ჩვეულებების ელემენტებს.

იმ გარემოების გათვალისწინებით, რომ მთაში იმხანად სხვა გასართობი არ არსებობდა, რამდენიმე დღიანი სტუმრიანობისა და მრავალჯერადი სუფრების გაშლის გამო საქორწილო რიტუალი დიდ ხარჯებს მოითხოვდა. ფშავში ახლადშექმნილი ოჯახის დალოცვის შემდეგ იწყებოდა მილოცვები, ძირითადად ფულის გადაცემით. მომლოცველი სტუმრებისთვისაც ახლად შექმნილი ოჯახი თავს ვალდებულად თვლიდა გადაეცა მათთვის საჩუქრები ნაქარგი ხელთათმანებისა (საბუხრეების) და წინდების სახით (თევდორაძე 1930: 54).

ადამიანის სიცოცხლის უფლება რომ დავაკავშიროთ ხევსურთა შემწყნარებლობასთან, მოვიშველიებ შ. არაბულის დაკვირვებას, რომ, მიუხედავად ხევსურთა წარმართობისა, ისინი იქცეოდნენ ქრისტიანული ჰუმანიზმის კანონების შესაბამისად. მტერთან მიმართებით ვალდებულნი იყვნენ პატივისცემა გამოეჩინათ მოწინააღმდეგის მიმართ, ზედმეტი მსხვერპლის თავიდან ასაცილებლად გაფრთხილებოდნენ მშვიდობიან მოსახლეობას, ადამიანურად მოპყრობოდნენ, შეეწყნარებინათ და ემკურნალათ დამარცხებულისთვის. როგორც შ. არაბული აღნიშნავს, ხევსურებსა და მათ ჩრდილოელ მეზობლებს შორის მტრობის მიზეზი არასდროს ყოფილა მტრის სარწმუნოება, პატივს სცემდნენ მათ სალოცავებს (არაბული 2006: 57-58). ორივე მხარის ურთიერთობას აწესრიგებდა ვაჟკაცობის („კაცის კაცობის“) კანონები.

თემში ცხოვრება ითვალისწინებდა როგორც ზემოთ მოყვანილი ადათ-წესების დაცვას, ასევე არაქართული ეთნიკური წარმომავლობის მეზობლების (ქისტების) გადამეტებულად ხოცვაზე გარკვეულ სასჯელს, რაც ადამიანის უფლებების დაცვასთან, კონკრეტულად, სიცოცხლის უფლების დაცვას შეგვიძლია დავუკავშიროთ.

ასევე, არ იყო წახალისებული ადამიანისა და ბუნების ტრადიციულად არსებული ურთიერთობების (ეკოლოგიის) დარღვევა (გარემოსდაცვითი პასუხისმგებლობა), კონკრეტულ შემთხვევაში ჯიხვების გადამეტებული ხოცვა); ალექსი ოჩიაური ამ მიზეზით ამოწვევითი ხომიზურანთა, ცისკარაულთა ერთი შტოს შესახებ მოგვითხრობს: „ხალხის თქმით ცისკარაულთა ესმამასიურჩემდასიამაყემკიარამოწყვიტა, არამედჯიხვების გადამეტებით ხოცვამ. შემოუწყველია ნადირი მწყემსს და დაილივნენ (ამოწყდნენ) ქალქალიშვილიანად“ (თოფჩიშვილი 2006: 131). ასე რომ, კარგ ყმად არ ჩაითვლებოდა ის, ვინც ნადირს საჭიროზე მეტად დახოცავდა. შვედეთშიც მთის მოსახლეობაში არსებობდა პრინციპი: ბუნებისგან ზუსტად იმდენის აღება, რამდენიც საჭიროა ოჯახის გამოსაკვებად. იქაც, როგორც ხევსურეთში, ანიმიზმის გავლენით ითვლებოდა, რომ ზედმეტი ირმის მიკვლით ან თევზის დაჭერით სულებს მთელი ოჯახის ამოწყვეტა შეეძლოთ.

სოციალური პასუხისმგებლობა ითვალისწინებს ოჯახისთვის გაწეულ შემწეობას. თემისა და ხატის მსახურთაგან დაწესებულ ჯილდოებსაც ამ კონტექსტში განვიხილავთ. „ხალხის საბრძოლო სულისკვეთების შენარჩუნებისა და განმტკიცებისათვის ჯილდო თავისებურ სახეს წარმოადგენდა: საკარგემო, სალოცავი, პატივი, საგვარმეტო და სხვ.“ (არაბული 2006: 72). პოეტური სიტყვაც ზემოქმედების საშუალებად ითვლებოდა, მასში ასახული გვარის ღირსება და დამსახურება თაობიდან თაობას გადაეცემოდა. ის ხევსური, რომელიც თავს გამოიჩენდა მეფის ლაშქარში, მეფისგან საჩუქრად სიგელებს, წყალობის ქაღალდებსა და ბარში მამულებს იღებდა.

საინტერესოა ლაშქრობიდან მოპოვებული ნადავლის განაწილების წესიც, აქაც ჩანს კარგი ყმისთვის დამახასიათებელი თვისება, ხევსურები ნაალაფვეის ერთ ნაწილს სწირავდნენ მოლაშქრეთა ჯვარს, მეორეს - მეფის მოურავს უგზავნიდნენ, მესამეს კი თავად ლაშქარი ინაწილებდა. ნადავლი ყველა მოლაშქრეზე თანაბრად ნაწილდებოდა, ხოლო განსაკუთრებულად გამორჩეულ მეომარს საკარგემოს უდგამდნენ, საკუთარი საკარგემო სკამი სახელიან ხევსურებს სიკვდილის შემდეგაც რჩებოდათ.

დასკვნა

ნაშრომში ფშავ-ხევსურეთის თემის მაგალითზე განხილული ურთიერთსოლიდარობის მაგალითები მკაფიოდ მიუთითებს, რომ სოციალური პასუხისმგებლობა თანამედროვე ბიზნესის პროდუქტი არ არის, ეს ერთგვარი ზნეობრივი კოდექსია, რომელიც ორგანულია ქართული კულტურისთვის. მთის მოსახლეობის ტრადიციებში დამკვიდრებული მორალური პრინციპები მისი საზოგადოების გადარჩენასა და განვითარებას ემსახურებოდა. აქ მოყვანილი მაგალითებით შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ თანამედროვე მოგების მომტან საქმიანობასთან ასოცირებული სოციალური პასუხისმგებლობა ადამიანთა ურთიერთსოლიდარობასა და მორალურ-ეთიკურ პრინციპებზეა აგებული.

გამოყენებული ლიტერატურა

- არაბული 2006 – შ. არაბული, ისტორიული თავგადასავალი ხევსურთა. ხევსურეთის ხალხური ისტორია ხუთ წიგნად. წ. პირველი. თბილისი. 2006.
- გიორგაძე... 1987 – დ. გიორგაძე, გ. ჩიტაია, დაკრძალვის და გლოვის წესები საქართველოში. თბილისი, 1987.
- გოგოჭური 1994 – დ. გოგოჭური, ქართული ფოლკლორი, ტ. I-II. თბილისი, 1994.
- გძელიძე 1989 – ბ. გძელიძე, ურთიერთდახმარების ფორმები აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში. თბილისი. 1989.
- თედორაძე 1930 – გ. თედორაძე. ხუთი წელი ფშავ-ხევსურეთში: ეთნოგრაფიული ნარკვევები მხატვრული ილუსტრაციით. თბილისი, 1930.
- თედორაძე 1939 – გ. თედორაძე, ხუთი წელი ფშავ-ხევსურეთში, წიგნი II. თბილისი, 1939.
- თოფჩიშვილი 2005 – რ. თოფჩიშვილი, ეთნოისტორიული ეტიუდები, წიგნი I. ენა და კულტურა. თბილისი, 2005.
- თოფჩიშვილი 2006 – რ. თოფჩიშვილი, საქართველოს ეთნოგრაფია/ეთნოლოგია. თბილისი, 2006.
- თოფჩიშვილი 2010 – რ. თოფჩიშვილი, საქართველოს ეთნოგრაფია/ეთნოლოგია. თბილისი, 2010.
- თოფჩიშვილი 2017 – რ. თოფჩიშვილი, საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეები. თბილისი, 2017.
- კეკელია 1981 – მ. კეკელია, ფოლკლორი, როგორც წყარო ქართული სამართლის ისტორიისათვის. მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1. თბილისი, 1981.
- მაკალათია... 1940 – მ. მაკალათია, მ. ბალიაური, მიცვალებულის კულტი არხოტის თემში, მსე, 111. 1940.
- მაკალათია 1985 – ს. მაკალათია, ფშავი. თბილისი, 1985.
- ოჩიაური 1980 – ა. ოჩიაური, სტუმარმასპინძლობა ხევსურეთში. თბილისი, 1980.
- ხასაია 2016 – ზ. ხასაია, ფილოსოფიის შესავალი. თბილისი. 2016.
- ხიზანიშვილი 1940 – ნ. ხიზანიშვილი, ეთნოგრაფიული ჩანაწერები. თბილისი, 1940.
- ხოფერია 2012 – ლ. ხოფერია, კორპორაციული სოციალური პასუხისმგებლობა. თბილისი, 2012.
- Анчабадзе 1985 – Ю. Д. Анчабадзе, «Прекрасный обычай гостеприимства...», Сов. этнография. № 4. Москва, 1985.

References

- Anchabade 1985 – Y. D. Anchabade, The wonderful custom of hospitality..., Sov. ethnography. No. 4. Moscow, 1985.
- Arabuli 2006 – Sh. Arabuli, Historical Adventures of Khevsurs: Folk History of Khevsureti in Five Books. Vol. 1. Tbilisi, 2006.
- Giorgadze... 1987 – D. Giorgadze, G. Chitaia, Burial and Mourning Customs in Georgia. Tbilisi, 1987.
- Gdzelidze 1989 – B. Gdzelidze, Forms of Mutual Assistance in the Highlands of Eastern Georgia. Tbilisi, 1989.
- Gogochuri 1994 – D. Gogochuri, Georgian Folklore. Vol. I-II. Tbilisi, 1994.
- Kekelia 1981 – M. Kekelia, Folklore as a Source for the History of Georgian Law. Matsne, Series of Language and Literature, 1. Tbilisi, 1981.
- Khasaia 2016 – Z. Khasaia, Introduction to Philosophy. Tbilisi, 2016.
- Khizanishvili 1940 – N. Khizanishvili, Ethnographic Records. Tbilisi, 1940.
- Khoperia 2012 – L. Khoperia, Corporate Social Responsibility. Tbilisi, 2012.
- Makalatia... 1940 – M. Makalatia, M. Baliauri. The Cult of the Deceased in the Arkhoti Community. MSE, 111. Tbilisi, 1940.
- Makalatia 1985 – S. Makalatia, Pshavi. Tbilisi, 1985.
- Ochiauri 1980 – A. Ochiauri, Hospitality in Khevsureti. Tbilisi. 1980.
- Tedoradze 1930 – G. Tedoradze, Five Years in Pshav-Khevsureti: Ethnographic Essays with Artistic Illustrations. Tbilisi, 1930.
- Tedoradze 1939 – G. Tedoradze, Five Years in Pshav-Khevsureti: Book II. Tbilisi, 1939.
- Topchishvili 2005 – R. Topchishvili, Ethno-historical Etudes. Book I. Ena da Kultura. Tbilisi, 2005.
- Topchishvili 2006 – R. Topchishvili, Ethnography/Ethnology of Georgia. Tbilisi, 2006.
- Topchishvili 2010 – R. Topchishvili, Ethnography/Ethnology of Georgia. Tbilisi, 2010.
- Topchishvili 2017 – Topchishvili, R. Historical-Ethnographic Regions of Georgia. Tbilisi, 2017.